

انتشارات الهام

نوشته : علی مراقب

من حسین ام، پناهی ام

پژوهشی در شعر و اندیشه حسین پناهی

پژوهشی در شعر و اندیشه حسین پناهی

من حسین را، پناهی را

نوشته : علی مراقب

انتشارات الهام

سرشناسه : مراقب، علی، ۱۳۶۸ -
عنوان و نام پدیدآور : من حسین ام، پناهی ام: پژوهشی در شعر و اندیشه‌ی حسین پناهی
مشخصات نشر : تهران: انتشارات الهام، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری : ۲۴۸ ص؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۳۲۸-۰۶-۴
وضعیت فهرست : فبیای مختصر
نویسی
یادداشت : فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است
عنوان دیگر : پژوهشی در شعر و اندیشه‌ی حسین پناهی .
شماره کتابشناسی ملی : ۳۷۹۰۳۵۷

انتشارات الهام

من حسین ام، پناهی ام (پژوهشی در شعر و اندیشه حسین پناهی)

نویسنده : علی مراقب
صفحه آرایی : شهره آذریوندپور
طراح جلد و صفحات استقبال : مجتبی حجازی
ناظر چاپ : محمد فرید حکمت
لیتوگرافی : فرانقش
چاپ و صحافی : چاپخانه صادقی
نوبت چاپ : اول ۱۳۹۴
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۵۰۰ تومان
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۳۲۸-۰۶-۴
ناشر : انتشارات الهام
تهران خیابان انقلاب خیابان فخررازی کوچه مهر پلاک ۸ واحد ۱
تلفن : ۰۶۶۴۶۸۰۱۰ _ ۰۶۶۴۰۶۷۹۰
www.elhambook.ir

*دیدگاه های مطرح شده در کتاب؛ همه از آن مؤلف است.

با درود بر آنها که در شامگاهِ جَهالت
ایستاده در نظارتِ خورشیدِ معرفت بودند
تقدیم به دوستی که آسوده خوابیده است؛
زنده یاد
"امیرِ حیاتی"

حرف اول:

کتاب پیش رو، موضوع رساله‌ی اینجانب در دوره‌ی کارشناسی ارشد (زمستان ۱۳۹۲) می‌باشد که در دانشگاه آزاد اسلامی اراک، موفق به اخذ نمره‌ی هیجده گردید (گفتنی است دو نمره به نگارش مقاله و انتشار آن اختصاص داشت و اینجانب مقاله‌ای به چاپ نرسانده بودم).

نگارنده در این کتاب ضمن شرح نظریاتی که مدعی است اشعار «حسین پناهی» را باید با این نظرات، نقد نمود؛ جهان و اندیشه‌ی شعری حسین پناهی را مورد مذاقه قرار داده است. بنابراین اثر شامل دو بخش است که این تقسیم‌بندی در ضمن فصل بندی کتاب مطرح نشده و صرفاً برای آشنایی خواننده بیان می‌شود. در بخش نخست اصول و قواعدی را مطرح می‌کنیم که برای نقد یک اثر ادبی لازم و ضروری است. سپس به سراغ نقد و تأویل اشعار حسین پناهی می‌رویم.

گفتنی است قسمت‌هایی از کتاب با آنچه مربوط به متن رساله می‌شود متفاوت است.

علی مراقب

بهار ۱۳۹۳

فهرست مطالب

۱۱	 پیشگفتار
۱۵	 روش نقد
۱۹	 زندگی و آثار حسین پناهی
۲۵	 اصول نقد ادبی در اشعار حسین پناهی
۳۱	 زبان و اندیشه در اشعار حسین پناهی
۴۹	 درباره‌ی نظریه‌ی ارزش
۷۱	 شرح دیگر درباره‌ی نظریه‌ی ارزش
۷۵	 به چه دلیل از تمدن جهانی سخن می‌گوییم؟
۷۹	 تعریف نظریه‌ی ارزش
۸۳	 انواع، مکاتب و سبک‌های ادبی
۸۷	 عناصر زبانی در شعر حسین پناهی از دیدگاه سبک‌شناختی
۹۹	 ویژگی‌های اصلی و مشخص در شعر پناهی
۱۳۷	 هفت دفتر مجموعه‌ی «چشم‌چپ سگ»
۱۴۳	 کوتاه درباره‌ی «عنوان» اشعار
۱۴۵	 نقد و بررسی هفده شعر از مجموعه‌ی «چشم‌چپ سگ»
۲۱۳	 نتایج و اشاره‌ها
۲۱۷	 پیوست
۲۲۱	 مکاتب ادبی
۲۴۳	 منابع و مأخذ

هر نوشته‌ی انتقادی باید دو مسئله را رعایت کند:
 اولاً بر پایه‌ی نظریات علمی و صحیح و در عین حال به روز و کار آمد باشد،
 ثانیاً از زبانی متناسب با موضوع تحقیق استفاده کند. از این روست که ما
 کتاب *اتاقی از آن خود* نوشته‌ی خانم **ویرجینیا وولف**^۱ را علی رغم بیان متفاوت
 و بدیع آن، می‌ستاییم. این اثر مطالب ارزشمند و بسیار مهمی در خصوص
 محرومیت‌های زنان در ادوار مختلف مطرح می‌کند، و در عین حال کاملاً از
 واژه‌های سخت و دشوار - که برای پرکردن خلاء بیانی به کار می‌روند - عاری
 است.

و اما کلیت شیوه‌ی نگارش و ادبیات تحقیق پیش رو، شامل چهار ویژگی
 است:

۱. استفاده از زبان ساده و بی‌آلایش
۲. تذکار شاهد مثال از دیگر هنرها
۳. بیان یک نقل قول در آغاز هر بخش
۴. شرح ویژگی‌های اصلی شعر **حسین پناهی**

۱. این کتاب به اهتمام خانم صفورا نوربخش به فارسی ترجمه شده است.

۱. استفاده از زبان ساده و بی‌آلایش

متأسفانه در بین بعضی از خوانندگان و منتقدین، نوعی تعصب در استفاده از کلماتی که به ظاهر دشوار به نظر می‌رسند، وجود دارد. به این ترتیب اثری که از لغات دشوارتر استفاده کرده، با علمی بودن یکسان قلمداد می‌شود و حتی ممکن است بنابر دیدگاهی کاملاً اشتباه، در سطحی بالاتر از اثری قرار بگیرد که ساده‌تر نوشته شده است. این موضوع در مورد تمام آثار صدق نمی‌کند؛ علی‌الخصوص آثار فلسفی. اما چنین آثاری از یک پشتوانه‌ی علمی مستدل و منطقی برخوردار است که استفاده از زبان دشوار را توجیه می‌کند. در غیر این صورت اثر، چیزی جز فخر فروشی زبانی نخواهد بود. اندیشمندی گفته است «هرقدر نویسنده اشراف بیشتری بر متن و نوشته‌ی خود داشته باشد، ساده‌تر می‌نویسد».

فلذا آثاری که به زبان ساده نوشته شده‌اند در صورتی که از محتوای ارزشمندی برخوردار باشند، می‌توانند همطراز با آثاری قرار گیرند که زبانی دشوار و در عین حال محتوایی به غایت ژرف و پیچیده دارند.

انتقادی که از آثار مختلف صورت می‌گیرد باید شامل محتوا و فرم باشد. بر طبق این دو، هر اثری که بتواند در سطحی بالاتر قرار گیرد، از همتای خود ارزشمندتر خواهد بود. نواقص و کاستی‌های هریک می‌تواند به کمال اثر آسیب رساند. همانا نسبت فرم و محتوا، همانند جسم و روح می‌باشد. چنانچه یک روح سالم نمی‌تواند در جسمی بیمار به سر برد، یک جسم سالم نیز نمی‌تواند دارای روحی ضعیف باشد. البته این جسم و روح که در قالب مثال گفته شد، تعددپذیر بوده و شکل آن با توجه به هر اثر تغییر می‌کند. آنچه اهمیت دارد سلامت و صحت آنهاست، و نه صورت مشخص آنها.

در تحقیق پیش‌رو اینجانب سعی نموده‌ام هر دو جنبه را مورد توجه قرار دهم؛ اگرچه بیشتر این تحقیق شامل محتوای اشعار حسین پناهی است و کمتر به

فُرَم پرداخته؛ این به معنای کمیا بی اهمیت بودن فُرَم نمی‌باشد. اینجانب سعی نموده‌ام واژه را متناسب با محتوای نقد انتخاب کرده، از شرح و بسط‌های بیهوده اجتناب نمایم. در آخر باید بگویم که کتاب «اتاقی از آن خود» برای من همانند مادری بود که فرزنش را در چگونه سخن گفتن، یاری می‌رساند. کتاب معظم اصول نقد ادبی نوشته‌ی آیور آرمسترانگ ریچاردز جهان‌بینی و برداشت من از ادبیات را به کلی تغییر داد و تا پایانِ عمر خویش از آن به عنوان برترین آثاری که مطالعه نموده‌ام، یاد خواهم کرد.

۲. تذکار شاهد مثال از دیگر هنرها

نقد ادبی در صورت لزوم می‌تواند از دیگر هنرها برای بیان هرچه بهتر موضوع استفاده کند. کاری که ریچاردز در کتاب اصول نقد ادبی انجام داده، نمونه‌ی اعلا‌ی آن به شمار می‌رود که در ضمن نقد ادبی به سراغ هنر موسیقی، نقاشی و حتی معماری و مجسمه‌سازی نیز رفته است. متأسفانه ما به ندرت به نقش دیگر هنرها و تأثیرات و وجوه مشترک آنها با ادبیات، توجه کرده‌ایم. حالی که یک فیلم سینمایی دقیقاً شکل بصری و خاص از قالب داستان یا رمان بوده و دقیقاً همان ویژگی‌هایی که یک اثر داستانی را از درجه‌ی اعتبار ساقط می‌کند (مانند شخصیت پردازی نامناسب یا عدم فضا سازی‌های صحیح) باعث تنزل در سطح کیفی یک فیلم هم می‌شود. ادبیات با هنرهایی مانند موسیقی، نقاشی و حتی هنرهای تجسمی در تعامل است و وجوه اشتراک دارد؛ مکاتب ادبیات و نقاشی دقیقاً مشتمل بر یک تعریف هستند. اینجانب هرجا احساس کرده‌ام که بهتر می‌توانم مطالب خود را پیش ببرم، به دیگر هنرها رجوع کرده‌ام.

۳. بیان یک نقل قول در آغاز هر بخش

گاهی چند جمله یا کلمه می‌تواند به طور خلاصه، کلیت یک بخش یا حتی یک فصل را بیان کند. به همین دلیل در آغاز هر بخش، جملات کوتاهی از اندیشمندان نوشته شده است.

۴. شرح ویژگی‌های اصلی شعر حسین پناهی

این مورد، بخش اصلی پژوهش حاضر را به خود اختصاص داده است.

روش نقد

برای بررسی اشعار **حسین پناهی** می‌توان از چند روش استفاده کرد. یا می‌توان توضیحات را برپایه‌ی یک دیدگاه کلی بنا کرد، یا آنها را بر مبنای جزیی نگری استوار نمود. در روش نخست یک سری اصول کلی را به عنوان غایت اشعار ارایه نموده، آنها را بر دیگر قسمت های داستان یا شعر، غالب می‌دانیم. در این روش حتماً لازم نیست منتقد عبارت به عبارت، اثر را نقد کند. ولیکن باید توجه داشت که این موضوع به غفلت از جزییات منجر نشود و به نظریه‌ی انتقادی، آسیب نرساند. تأویل‌هایی از این دست را می‌توان در نقد دکتر **سیروس شمیسا** از کتاب **بوف کور صادق هدایت** جستجو کرد.

در روش دوم که مبتنی بر شرح جزییات می‌باشد، عبارات و نوشته‌های اثر را به صورت مجزا و اصطلاحاً «گام به گام» مورد بررسی قرار می‌دهیم؛

مانند نقد مثنوی معنوی تألیف استاد کریم زمانی، یا حافظ نامه، تألیف ارجمند جناب بهاءالدین خرمشاهی. در پژوهش حاضر اینجانب می‌توانستم از هر دوی این روش‌ها استفاده کنم. یعنی یا اشعار را به صورت «بیت به بیت» تأویل کنم، یا یک دورنمای کلی از اشعار ارایه دهم که مبتنی بر شاهد مثال باشد. اما نقد جزء به جزء ابیات، نیازمند وقتی به مراتب بیش از این‌هاست. ثانیاً در این مقال که باید از حیث موضوعات مختلف به بررسی اشعار پرداخت، چنین امکانی وجود ندارد.

هر دو روش بررسی مبتنی بر جزیی نگری و دیدگاه کلی، در مظان لغزش‌ها و کاستی‌هایی است که محقق خود را از آنها دور نمی‌داند. بنابراین نقد پیش رو به نوعی سنتز به شمار می‌رود؛ به این شکل که اولاً یک شمای کلی از محتوای اشعار ارایه کرده، پس با بررسی جزء به جزء قسمت‌هایی از اشعار، کار پژوهش را به پایان رسانده‌ام. مسلماً هیچ انتقادی نمی‌تواند بی‌عیب و نقص باشد.

با این حال تصور می‌رود هر روشی که از سلايق شخصی، جهت‌گیری اعتقادی و احساسات ناسیونالیستی و متعصبانه به دور باشد، روش مناسبی خواهد بود. نقد پیش رو متفاوت از برداشت‌ها و تحقیقات دیگران است؛ چه اگر غیر از این بود، می‌بایست ادبیات را به سوگ می‌نشستیم! البته این در معنای تأیید تعدّد شروح مختلف در مورد یک اثر هنری به خصوص

نیست. ولی نباید نقد اشعار و آثار ادبی، به یک یا چند دیدگاه، محدود گردد.

باید توجه داشت که هر نقد (علی رغم عالمانه بودن) به هر حال در مقام یک نقد باقی است. نه یک نقد نمونه‌ی کامل و تمام عیاری از پژوهش درباره‌ی یک اثر است، و نه می‌توان یک یا حتی چند نقد را کافی و مناسب دانست. به عقیده‌ی نگارنده ضروری است تا در کار نقد از جزم‌گرایی و دیدگاه مبتنی بر سلیقه‌های شخصی اجتناب نمود. نگرش و دیدگاه ما باید بتواند در سطح جهان مطرح شود؛ در غیر این صورت ادبیات غنی و بارور فارسی، جز به ایرانیان - و تازه آنهم به زحمت - شناسانده نخواهد شد.

من در تأویل خود سعی کرده‌ام که حتی الامکان به اصول عقاید و اندیشه‌های مطرح شده در شعر، اشاره کنم. اگر لغزشی صورت گرفته است، پیشتر از محضر استادان، کارشناسان و خوانندگان گرامی، پوزش می‌طلبم.

زندگی و آثار حسین پناهی

حسین پناهی را زندگی پر فراز و فرودی است و از مطالعه ی اشعار او، می توان به گسترده گی ساحت فکر و اندیشه ی او نایل آمد. زنده یاد **حسین پناهی** نویسنده، بازیگر، شاعر، نمایشنامه نویس و هنرمند ارجمند ایرانی، در تاریخ ششم شهریور سال ۱۳۳۵ در روستای دژکوه از توابع استان کهگیلویه و بویراحمد، دیده بر جهان گشود (کالبدشناسی بعد از مرگ براساس آزمایش DNA زمان تولدش را ششم شهریور سال ۱۳۳۹ (۱۹۶۰) تشخیص داد). پدرش **علی پناه** و مادرش **ماه کنیز**، روستاییان ساده و بی آلاشی بودند و مشخصاً این محیط روستایی، در تجارب هنری شاعر بی تأثیر نبوده است.^۱

۱. در ادامه ی رساله طی مطلبی جداگانه به تفکیک ارزش های موجود در اشعار و ارزش های شخصی زندگی هنرمند می پردازیم. منظور از تجارب در اینجا، آن تأثیراتی است که محیط بر سراینده ی آنها بر جای گذاشته، و ابداً هیچ ربطی به اختلاط تجارب شاعرانه با مفهوم ارزش در زندگی شخصی هنرمند ندارد.

او که با مرگ پدر (۱۳۴۴) در اوان کودکی با تلخی زندگی روبرو می‌شود، برای تحصیل به مکتب خانه‌ی دژکوه می‌رود. در سال ۱۳۴۷ دژکوه را ترک و راهی سوق شده، در آنجا به تحصیل در کلاس ششم می‌پردازد. در سال ۱۳۵۰ به بهبهان رفته و موفق به دریافت مدرک سیکل می‌گردد. در سال ۱۳۵۱ در قم درس طلبگی می‌خواند و برای مدتی به جامعه‌ی روحانیت می‌پیوندد و در این لباس به مردم خدمت می‌کند. طولی نمی‌کشد که درس حوزه را رها می‌کند که این، حکایت جالبی دارد! زنی برای پرسش مساله‌ای که برایش پیش آمده بود به نزد **حسین پناهی** می‌آید و از او می‌پرسد:

فضله‌ی موشی داخل روغن محلی که حاصل چند ماه زحمت و تلاشم بوده، افتاده‌است؛ آیا روغن نجس است؟ **پناهی** با وجود این که می‌دانسته روغن نجس است، این را هم می‌دانسته که آن زن فقیر منبع درآمدی غیر از این ندارد که با آن باید خرج سه چهار ماه خانواده‌اش را تأمین کند؛ پس به زن می‌گوید:

خیر، اگر همان فضله و مقداری از اطراف آن را دور بریزی، روغن مشکلی نخواهد داشت. بعد از این اتفاق **حسین پناهی** به رغم فشارهای اطرافیان، نمی‌تواند باقی ماندن در کسوت روحانیت را طاقت بیاورد. این اقدام به طرد او از سوی خانواده منجر شد.

پناهی در سال ۱۳۵۴ به شوشتر سفر کرد و یک سال در آن شهر به آموزگاری اشتغال یافت. در سال ۱۳۵۵ در اهواز اقامت کرد و به مشاغل مختلف دست یازید. یک سال بعد به زادگاهش بازگشت و با زنی به نام **شوکت** ازدواج کرد. در سال ۱۳۵۷ مجدداً به اهواز آمده، در کتابخانه‌ی آن شهر مشغول به کار شد تا زمینه‌ی ورود خود به دنیای هنر را فراهم کند. در همین سال بود که نخستین فرزند او با نام **لیلا** متولد شد. در سال ۱۳۵۹ به جبهه رفت و به فعالیت در بخش‌های فرهنگی پرداخت. او که در آن سال‌ها از اعضای سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به شمار می‌رفت، پس از آغاز حمله‌ی عراق به ایران به **صادق آهنگران** می‌گوید:

«من اصلاً روحیه این مسایل را ندارم» به همین دلیل به تهران می‌آید و به عرصه‌ی هنرپیشگی وارد می‌شود. تولد دومین فرزند او **آنا** در همین سال اتفاق افتاد. **حسین پناهی** بعد از مهاجرت به تهران در سال ۱۳۶۰ به مدت یک سال در یکی از مقبره‌های خصوصی امام‌زاده قاسم سکونت می‌گزیند و متعاقباً به عضویت در گروه تیاتری **آناهیتا** درمی‌آید. سال ۱۳۶۱ نخستین تجربه نمایشنامه‌نویسی اوست و نمایش **خواب‌بگردها** را کارگردانی می‌کند. در سال ۱۳۶۳ که نوشتن به سبک آمریکایی را شروع می‌کند، سومین فرزند و تنها پسر او یعنی **سینا** متولد می‌شود. سال ۱۳۶۴ به استخدام صدا و سیما در می‌آید. در سال ۱۳۶۵ اولین تجربه‌ی بازی در فیلم سینمایی را کسب می‌کند. چهار سال بعد موفق به دریافت دیپلم افتخار بهترین بازیگر

جشنواره‌ی فیلم فجر برای بازی در فیلم سینمایی **سایه‌ی خیال** می‌شود. در سال ۱۳۶۷ نخستین شعرهایش را می‌نویسد. مابقی سال‌های عمر **پناهی** شامل همین زندگی هنری می‌شود. وی در سال ۱۳۸۳ شروع به ضبط آلبوم دوم و سوم دکلمه‌هایش در استودیو دارینوش نمود.

مرگ

از آنجا که رسالت این اثر بر اساس قضاوت منصفانه و کشف و شهود حقیقت و در صورت امکان اثبات آن است، لازم می‌نماید که درخصوص **مرگ حسین پناهی** نیز این رسالت حفظ گردد. **حسین پناهی** در شب یکشنبه یازدهم مرداد ۱۳۸۳ ضبط دکلمه‌ی اشعارش را به پایان می‌رساند. سه روز بعد از این تاریخ با پسرش **سینا** آخرین تماس تلفنی را برقرار می‌کند و آنگاه در همان شب یعنی چهاردهم مرداد، فوت می‌کند. پیکر مرده‌ی او توسط دخترش **آنا**، در ساعت ده شب روز شنبه هیفدهم مرداد، در منزلش واقع در خیابان جهان‌آرای یوسف آباد کشف می‌شود. علت فوت بنا بر گواهی پزشکی قانونی جمهوری اسلامی ایران، ایست قلبی تشخیص داده می‌شود. **پناهی** سرانجام به تاریخ سه شنبه ۲۱ مرداد ۱۳۸۳ در زادگاهش، به خاک سپرده می‌گردد.

اما **ینما گلرویی** که یکی از ترانه‌سرایان به نام کشور ماست، **مرگ حسین پناهی** را به شیوه‌ای دیگر تعبیر می‌نماید که برای اجتناب از پیچیده شدن بحث، قصد ورود به آن را نداریم. با این وجود خانواده‌ی **حسین**

پناهی به موضع گیری جدی بر علیه ایشان پرداختند و معتقدند که جناب **گلروی** مرکز رابطه ای با **حسین پناهی** نداشته و سال ها در خارج از کشور زندگی می کرده است.

یغما گلروی در برابر این موضع گیری، عکسی از خود را در کنار شاعر فقید منتشر کرد و به شعری استناد نمود که **حسین پناهی** به وی تقدیم کرده است (عنوان این شعر «خیلی محرمانه» است. مراجعه شود به دفتر پنجم سال هاست که، حسین پناهی، انتشارات دارینوش).

به هر حال طرفین بهتر است دلایل منطقی خود را ارایه کنند و از افترا و تهمت پرهیزند. این مثلی قدیمی است که ماه پشت ابر نمی ماند. بالاخره روزی فرا می رسد که صحت و سقم چگونگی مرگ حسین پناهی بر همگان آشکار شود. مطمئناً در آنروز برای کسانی که می خواسته اند این مرگ را به نفع خود مصادره کنند، چیزی جز شرمساری و خجالت باقی نخواهد ماند.

آثار

تألیفات حسین پناهی به سه نوع شعر، نمایشنامه و فیلمنامه تقسیم می شود که عبارتند از:

۱. دل شیر (۱۳۶۴)

۲. دو مرغابی در مه (۱۳۶۴)

۳. مجموعه‌ی «من و نازی» (۱۳۶۸) انتشار در سال (۱۳۷۲)
۴. پیامبران بی کتاب (۱۳۶۹)
۵. کابوس‌های روسی (۱۳۷۰)
۶. گوشِ بزرگِ دیوار (۱۳۷۱)
۷. چیزی شبیه زندگی (۱۳۷۵) اجرا در سال ۱۳۷۶.
۸. خروس‌ها و ساعت‌ها (۱۳۷۲) انتشار در سال (۱۳۷۶)
۹. بی بی یون (۱۳۷۴)، انتشار در سال (۱۳۷۶)
۱۰. نوشتن دیالوگ‌های سریال امام علی (۱۳۷۸)
۱۱. مجموعه‌ی «نمی دانم‌ها» (۱۳۸۱)
۱۲. مجموعه‌ی «سال‌هاست که مرده‌ام» (۱۳۸۲)
۱۳. انتشار هفت دفتر و مجموعه‌ی کامل اشعارش با نام «چشمِ چپِ سگ» توسط موسسه فرهنگی هنری دارینوش در اردیبهشت (۱۳۸۴)
۱۴. جهان زیر سیگاری من است (۱۳۹۳) شامل مصاحبه‌های پناهی در طی سال‌های ۶۸ تا ۷۶
۱۵. نویدِ یک روز بلند نورانی (۱۳۹۳) شامل مصاحبه‌های پناهی در طی سال‌های ۷۶ تا ۸۳